

BBC 77: VERGEMÅLSLOVEN, EN LOV SOM FÅ AV OSS KOMMER UTENOM

Vi atferdsanalytikere arbeider mye med mennesker som har begrenset selvbestemmelse. En stor gruppe for oss er mennesker med utviklingshemning i alle grader. De senere år har flere begynt å arbeide med personer med demens, psykiatriske lidelser som psykoser og bipolare lidelser, rusproblemer og til og med spilleavhengighet. Mange av oss har altså å gjøre med personer som forstår lite av sin situasjon, eller med personer som stort sett har intakt intellektuell kapasitet, men som likevel ikke kan bestemme helt selv. Vi forholder oss rett og slett til personer som trenger verge. Selv får jeg av og til i oppdrag å vurdere om særlig personer med utviklingshemning trenger verge, og eventuelt i hvilke spørsmål.

Den nye vergemålsloven trådte i kraft i 2013, da også ansvaret for å forvalte loven ble overført fra kommunale overformyndier til fylkesmennene. Etter min mening er særlig to paragrafer i den nye loven sentrale. En av dem, § 20. **Vilkår for vergemål**, lyder slik:

«Den som har fylt 18 år, og som på grunn av sinnslidelse, herunder demens, psykisk utviklingshemning, rusmiddelmissbruk, alvorlig spilleavhengighet eller alvorlig svekket helbred ikke er i stand til å ivareta sine interesser, kan settes under vergemål hvis det er behov for det.

Den som settes under vergemål, skal skriftlig samtykke i opprettelsen av vergemålet, vergemålets omfang og hvem som skal være verge, med mindre han eller hun ikke er i stand til å forstå hva et samtykke innebærer. Det kreves ikke samtykke hvis vergemålet omfatter fratakelse av den rettslige handleevnen.

Det kan opprettes vergemål også for personer under 18 år etter reglene i første og annet ledd, når det etter omstendighetene anses nødvendig at vergemålet fortsetter uavbrutt når personen når myndighetsalderen.»

Fylkesmannen i Hedmark

Da vi fikk ny vergemålslov i 2013, overtok altså fylkesmannen ansvaret fra kommunale overformyndier. Noen kommunale overformyndere var dyktige og «dedikerte», og noen var amatører som drev venstrehåndsarbeid. Noen la seg til og med opp i ting de ikke hadde noe med. Fylkesmannen gjør det bedre, men praksis er ennå ikke enhetlig, etter det jeg kan se.

I det første leddet kan man lure på hvilke tilstander det er tale om. Det forklares blant annet i et skjema på fylkesmannen.no som heter «Begjæring om vergemål (eller endringer i eksisterende vergemål)». Under «Tilstander som kan danne grunnlag for begjæring», står det at «Sinnslidelse brukes som en samlebetegnelse og omfatter i tillegg til demens, ulike former for psykoser, herunder bipolar lidelse og schizofreni, samt andre typer mentale eller

atferdsmessige lidelser som har oppstått som følge av skade, sykdom eller stoffbruk. Personer med ulike grader av autisme vil kunne omfattes som følge av forstyrrelser i den psykologiske utviklingen. Psykisk utviklingshemming omfatter bl.a. personer med Downs syndrom. Rusmiddelmisbruk omfatter misbruk av alle ulike typer rusmidler. Alvorlig spillavhengighet fordrer et omfang som innebærer at vedkommende ikke er i stand til å «ivareta sine forpliktelser». Alvorlig svekket helbred er ment å dekke alle former for fysiske svekkelser som kan medføre at en person ikke makter å ivareta sine interesser.»

Ifølge det andre leddet skal personen samtykke, til og med skriftlig, til å få opprettet vergemål. Det største problemet er neppe at mange, særlig personer med utviklingshemning, ikke kan samtykke *skriftlig*. Et større problem må være at mange, særlig personer med utviklingshemning, demens, schizofreni og lignende, ikke forstår hva det er å samtykke til å få verge, og får det uten å ha samtykket. For personer med alvorlige rus- og spilleproblemer, og kanskje også personer med alvorlig bipolar lidelse, er det annerledes. De har oftest samtykkekompetanse. Hvis de ikke samtykker til vergemål, gir § 22 anledning til å frata rettslig handleevne, men det skjer svært sjeldent, og for eksempel når mange penger står på spill. Uansett skal en diagnose ligge til grunn for vergemål. Det må etter mine begreper bety at en person som ikke har relevant diagnose, ikke skal ha verge, samme hvor mye personen skulle ønske det. Når det gjelder diagnosekrav, må jeg ta et lite forbehold om at «blandings-tilstander» à la «nesten utviklingshemning» og ADHD kan medføre at diagnosekravet er oppfylt, men det virker uklart. Jeg presiserer også at relevant diagnose er nødvendig, men ikke tilstrekkelig, for å opprette vergemål. Personen kan være i stand til å ivareta sine interesser, og ha samtykkekompetanse, på tross av en slik diagnose. Det må alltid vurderes.

<p>Verge, sv. <i>värja</i>, n. folk. <i>verja</i>, oldn. <i>verja</i> «forsvare, holde borte, hindre» = got. <i>warjan</i> «hindre», ags. <i>werian</i> «forsvare, afverge, opdæmme», osax. <i>werian</i> «forsvare, hindre» (holl. <i>weren</i>), oht. <i>weren</i> (nht. <i>wehren</i>). Dertil <i>verge</i> «formynder», som neutr. «vaaben» og «forvaring»: sml. sv. <i>värja</i> «forsvar (kun i udtrykket <i>i någons värjo</i>), huggevaaben», n. folk. <i>verja</i> «vare-tægt», oldn. <i>verja</i>, f. «forsvar, forvaring». Et subst. <i>*warīni</i> foreligger i <i>vern</i>, s. d. Videre hører til samme rod <i>vær</i> og <i>urd</i>. Idg. rod <i>*ver</i>, <i>*veru</i> i skr. <i>vr̥ṇōti</i> «omhyller, bedækker, omgiver, verner, hindrer» (der</p>	<p>vel ogsaa indeholder roden <i>*vel</i>, <i>*velu</i>: se <i>velte</i>), gr. <i>ἔρυσθαι</i> «beskytte, hindre», lat. <i>operire</i> «bedække», <i>aperire</i> «aabne» (af <i>*verire</i>), oir. <i>ferann</i> «land» (af <i>*veranno</i>, egentlig «det omgivne»), <i>ferenn</i> «strømpebaand», lit. <i>àt-veriu</i> «aabner», <i>ùž-veriu</i> «lukker», <i>vařtai</i>, plur. «dør» (sml. umbr. <i>veros</i> «port»), oslav. <i>vřřa</i>, <i>vřřeti</i> «lukke», <i>otvoriti</i> «aabne», <i>vora</i> «omhegning», <i>obarovati</i> «beskytte» (af <i>*ob-var-</i>), det sidste dog maaske til <i>*var</i> «tage vare paa» (se adj. <i>var</i>). Identisk er vistnok den under <i>orm</i> og <i>vorde</i> omtalte rod <i>*ver</i> «sno, vende».</p>
---	--

En innføring i hva «verge» egentlig betyr, med Falk og Torps grundighet fra 1906. Riktig nok tar de for seg verbet, men det spiller ingen rolle, for substantivet kommer nok av verbet.

Den andre spesielt viktige paragrafen er § 33. *Vergens plikt til å høre den som er satt under vergemål, mv.*, som er slik:

«Vergen skal så vidt mulig høre den som er satt under vergemål, før det foretas disposisjoner av større betydning og også når dette ellers fremstår som naturlig.

Er den som er satt under vergemål, ikke fratatt den rettslige handleevnen, kan vergen ikke foreta disposisjonen hvis den som er satt under vergemål, motsetter seg det. Dette gjelder likevel ikke hvis han eller hun ikke er i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer. Fylkesmannen, eller vergen med fylkesmannens samtykke, kan innhente legeerklæring for å få klargjort om vedkommende er i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer.

Er den som er satt under vergemål, fratatt den rettslige handleevnen, skal vergen legge vekt på det han eller hun mener. Ektefelle eller samboer skal få uttale seg. Er den som er satt

under vergemål, uenig i vergens avgjørelse, kan han eller hun bringe spørsmålet inn for fylkesmannen.»

Da den gamle vergemålsloven gjaldt, mente jeg at den fungerte så godt som den gjorde, langt på vei fordi mange som hadde hjelpeverge (som det het da), trodde at hjelpevergen bestemte mer enn den skulle. Mange hjelpeverger gjorde lite for å forklare den som de var hjelpeverge for, at han eller hun hadde sin rettslige handleevne i behold. Før den nye loven trådte i kraft, tenkte jeg at personen måtte fratras rettslig handleevne (i praksis det som før het å bli umyndiggjort) for å få opprettet vergemål. Ellers var det vel liten vits med ny lov, i alle fall når det gjelder forholdet mellom verge og vergetrengende? Men det var før jeg ble klar over følgene av det andre leddet i § 33, som altså sier at verge kan foreta disposisjoner som den vergetrengende motsetter seg, når vedkommende «... ikke er i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer». Det kan virke som en helgardering som bidrar til at den nye loven slik sett fungerer nokså likt den gamle. Det er nok også en grunn til at svært få fratras rettslig handleevne, slik det også var for umyndiggjøring. Spørsmålet blir imidlertid når vi kan si at personen ikke forstår, eller ikke har samtykkekompetanse.

I «Vår gud han er så fast en borg», som Martin Luther skrev på 1520-tallet, heter det at «Han er vårt skjold og verge». I «Gud signe vårt dyre fedreland», som Elias Blix skrev i 1891, står det at «Vil Gud ikkje verja by og Land, kan vaktmann oss ikkje tryggja». Vergemål er altså viktig i mange sammenhenger, men det var kanskje ikke vergemålsloven de tenkte mest på. Ellers er det rart at det er fargebilde av Luther, og svart/hvitt bilde av Blix, som levde 400 år senere.

Flere kilder definerer samtykkekompetanse, blant annet *NOU 2011:9*, som tar for seg samtykkekompetanse i forbindelse med helsehjelp. Det står at en «En persons evne til å treffe avgjørelser i spørsmål som angår egen helse kan ... variere i ulike situasjoner og etter hva slags tiltak det gjelder. Den reelle samtykkekompetansen kan derfor bortfalle helt eller delvis ... Vurdering av samtykkekompetanse innebærer derfor en vurdering av personens *forståelsesevne*. Det følger av bestemmelsen at ikke enhver reduksjon i forståelsesevnen er nok til å bli fratatt samtykkekompetanse. Det må være *åpenbart* at personen ikke er i stand til å forstå ... hva samtykket innebærer, dvs. tiltakets art og de nærmere implikasjoner av helsehjelpen. Terskelen for å anse kompetansen som bortfalt er derfor meget høy. Dette betyr at dersom det er noe som helst tvil om pasientens forståelsesevne, skal vedkommende regnes for å være

samtykkekompetent, og en eventuell motstand ... må respekteres ... Graden av forståelse hos pasienten vil også kunne avhenge av selve informasjonsformidlingen, dvs. måten [man] kommuniserer med pasienten på, hva slags type opplysninger som blir gitt og tidspunktet for kommunikasjonen. Hvor lang tid helsepersonellet bruker på å kommunisere med pasienten vil også kunne gjøre en forskjell på forståelsesevnen. Det er derfor presisert i pasientrettighetsloven § 3-5 at informasjonen skal tilpasses pasientens individuelle forutsetninger og behov. I praksis innebærer dette å ta hensyn til pasientens alder, modenhet, psykiske tilstand, språk, funksjonsnivå, kultur- og erfaringsbakgrunn og omstendighetene for øvrig.»

Dette er en verden som få med utviklingshemning henger med i. De kan derfor trenge verge for ikke å gjøre dumme valg eller bli lurt. For eksempel bankansatte vil ofte ikke se en lett utviklingshemning.

NOU-en drøfter samtykkekompetanse i forbindelse med helsehjelp, men de grunnleggende betraktningene er generelle, og dermed aktuelle for vergemål. Det underbygges av at NOU-en nevner de samme diagnosekravene for at samtykkekompetanse skal bortfalle, som vergemålsloven nevner for å opprette vergemål.

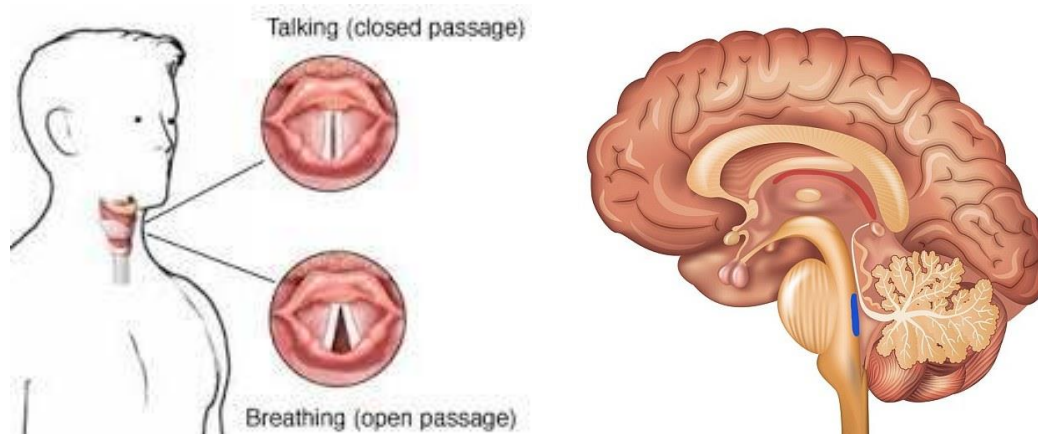
Når det gjelder hva samtykkekompetanse nærmere bestemt går ut på, står det på side 7 i *Håndbok for verger* at «Det er ikke et krav om at den det gjelder foretar objektivt rasjonelle valg, men han eller hun må kunne uttrykke et valg. Han eller hun må ha evnen til å forstå informasjon som er relevant for beslutningen om f.eks. oppnevning av verge, og de mulige konsekvensene av å få eller ikke få hjelp av en verge. Samtykkekompetanse innebærer at man har evne til å resonnerer og avveie alternativene.» I «Veiledning for vurdering av pasientens samtykkekompetanse» utgitt på fylkesmannen.no skal man vurdere:

1. Evne til å uttrykke et valg
2. Evne til å forstå informasjon som er relevant for beslutningen
3. Evne til å forstå konsekvenser av valg
4. Evne til å resonnerer ut fra relevant informasjon i avveining mellom alternativer

Punkt 1 er relativt enkelt, og det skal mye til å ikke oppfylle det. Punkt 2–4 krever langt mer, og avhenger av hva det er snakk om, slik at samtykkekompetanse bare bortfaller i spørsmål der det er grunnlag for det.

All diagnostikk og vurdering innebærer skjønn, ikke minst vurderinger av vergemål. Det fins ingen standardiserte tester som gir en indeks på en persons samtykkekompetanse. Når det gjelder personer med utviklingshemning, mener jeg generelt at personer i det øvre sjiktet av lett utviklingshemning kan ha samtykkekompetanse. De kan i det minste ha den grunnleggende forståelseevnen som skal til. De trenger imidlertid grundig og tilpasset informasjon på den måten som jeg gjenga ovenfor. Problemet er at det kan skorte på evne og vilje til å motta informasjon. Også personer med lett utviklingshemning kan ha en personlighetsforstyrrelse, eller kan av andre grunner være vanskelige å snakke med. De kan også være så påvirkelige at det er vanskelig for dem å uttrykke sin vilje, og ikke bare «plise» andre. Å gi uttrykk for fornuftige meninger, ut fra mer eller mindre klare forventninger, er ikke det samme som å ha samtykkekompetanse. Man har også begrenset tid til å gi informasjon eller å få fram personens vilje. Personer i det nedre sjiktet av lett utviklingshemning, og selvfølgelig de som fungerer svakere, er etter min mening ikke samtykkekompetente i komplekse spørsmål om økonomi og personlige forhold. I den forbindelse synes jeg det er uheldig at noen bruker lett utviklingshemning som en ensartet betegnelse. IQ-messig går lett utviklingshemning nemlig helt fra ca. 50 til ca. 69. Det er et stort sprang, slik at lett utviklingshemning er et vidt spekter.

Noen stiller lave krav for å si at personen har samtykkekompetanse. Jeg har hørt saksbehandlere hos fylkesmenn som har gått langt i å mene at det foreligger samtykkekompetanse hvis personen overhodet kan uttrykke en vilje eller mening, det vil si når punkt 1 i vurderingen er oppfylt. De kan etter min mening ta for lett på de tre andre punktene; forståelse, resonnering og avveining. Det kreves riktig nok at personen *åpenbart* ikke forstår, men det går ikke an å forutsette en forståelse som det ikke fins noen tegn til, særlig ikke når personen har en sterk utviklingshemning eller demens. Hvis grensen skal settes så lavt, er også en person med alvorlig til dyp utviklingshemning som jeg kjenner, samtykkekompetent. Han svarer «Ja» eller «Nei» både høyt og tydelig på hvilke som helst spørsmål, men det samsvarer ikke bedre med hva han vil eller mener enn å kaste mynt. Jeg advarer mot å sette grensen for samtykkekompetanse for lavt. Hvis det gjøres, er det vel fritt fram for å be om, og få, store pengegaver fra personer med dyp utviklingshemning, for ikke å snakke om sex? Overvurdering er like alvorlig som undervurdering, og i noen tilfeller verre.

Til venstre en figur som viser stemmebåndenes funksjon. For å ha samtykkekompetanse er det en fordel at stemmebåndene fungerer, men kanskje enda viktigere at organet til høyre er noenlunde i orden. Noen for eksempel hos fylkesmenn eller NFU deler kanskje ikke helt den oppfatningen.

Det kan være flere uklarheter om vergemålsloven. Noen mener at det kan opprettes vergemål uten at diagnosekrav er oppfylt, særlig når personen selv ønsker det. Det stemmer at personen selv, og nære pårørende, kan begjære vergemål (i tillegg til lege, og at verge kan

begjære endringer i vergemål), men diagnosekravet gjelder vel også da? For meg virker det selvmotsigende at personer som ikke har noen diagnose som kan forklare manglende samtykkekompetanse, skal ha verge. Hva skal en generelt samtykkekompetent person med verge? Verge blir vel da en ren rådgiver, og trenger en rådgiver å være verge? Unntaket må være de svært få tilfellene der det er berettiget å frata rettslig handleevne. Jeg har snakket med jurister hos fylkesmenn som kategorisk har sagt at den som er samtykkekompetent, ikke skal ha verge (med mulig unntak for personer med rus- og spillevansker). Problemet er at det kan være delte meninger om det hos fylkesmenn. Myndighetene presiserer at «Dersom vedkommendes behov kan dekkes ved andre og mindre inngripende ordninger, f.eks. faste oppdrag i bank, fullmakt, forvaltning av pensjon og trygd gjennom NAV, eller disponering av kontantytelsen for langtidspasienter ved institusjon, skal slike ordninger fortrinnsvis velges». Men alt i alt kan det være uklare grenser for når det skal opprettes vergemål.

1. september så det slik ut på Grytsetra. I disse dagene vender nok buskap og budeier hjem. Nå venter en lang vinter, før det somres igjen, og det atter blir rauting og lokking på setrene i Odalen.

Det hender også at diagnosegrunnlaget for vergemål faller bort, for eksempel når det ikke lenger er grunnlag for å si at personen har utviklingshemning. Da kan både pårørende og kommunalt personale bli fortvilt over hvordan det skal gå hvis personen ikke lenger skal ha verge. Det er ingen tvil om at mange er utsatt for å gjøre svært uheldige valg, men det trenger ikke å bety at personen skal ha verge. Jeg kan ikke annet enn å dekke meg bak at «Jeg vurderer bare diagnosegrunnlaget», og å vise til at fylkesmannen avgjør.

Ha en fortsatt fin høst både dere som er samtykkekompetente og dere som ikke er det. Nå er det fint å gå til Årkjølen og andre perler i Odalen og andre steder. Så lader vi så smått opp til storseminaret om lett utviklingshemning, kriminalitet, kapittel 9 og annet, men merk dere at tid og sted er endret: Det blir fredag 28. oktober på Skogtun på Skarnes i Sør-Odal. Se blant annet på Facebook. Innbydelsen inneholder garantert ingen nakenbilder.

15. september 2016

Børge Holden